

UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA

ZÁVĚREČNÁ PRÁCE

2020 ŠÁRKA RŮŽIČKOVÁ ZADÁKOVÁ

UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA

**STUDIUM V OBLASTI PEDAGOGICKÝCH VĚD PRO UČITELE
ODBORNÝCH PŘEDMĚTŮ, PRAKTICKÉHO VYUČOVÁNÍ A
ODBORNÉHO VÝCVIKU**

/

CELOŽIVOTNÍ VZDĚLÁVÁNÍ, KOMBINOVANÉ STUDIUM

2019/2020

ZÁVĚREČNÁ PRÁCE

Šárka Růžičková Zadáková

**Vliv hendikepu na výtvarnou činnost studentů
směrem k originalitě vyjádření**

Praha 2020

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená závěrečná práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracovala samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpala, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použitých zdrojů.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Praze dne

Šárka Růžičková Zadáková

Anotace

Práce bude poukazovat na možnosti, které skýtá oblast výtvarného vyjádření studentů, kteří i přes svůj hendikep vytváří originální výtvarné dílo. Pomocí empirického výzkumu se bude pokoušet zkoumat, jakými podpůrnými prostředky lze pomoci k tomu, aby byl tvůrčí proces těchto studentů snazší. Výzkum bude modifikován podle potřeb, protože není možno predikovat, kam se posune, práce bude zaměřena především na letité osobní pedagogické zkušenosti při práci s nevidomými studenty a možnosti kooperace s vlastní uměleckou malířskou zkušeností. Důraz bude kladen především na studenty s oční vadou a postižením autistického spektra. V neposlední řadě budou díla studentů porovnávána s autory, kteří v minulosti tvořili s hendikepem, na konkrétních autorech bude demonstrováno, jak se může oční vada projevit v umělecké tvorbě, je – li možné vysledovat určitou spojnicí, jaké podpůrné prostředky bylo možné v dané době využívat. Linie autorů pak bude pokračovat až k současným, žijícím umělcům. Na kazuistikách jednotlivých vybraných studentů bude zkoumána především výtvarná činnost, charakteristické vyjádření a rukopis, budou aplikovány kompenzační pomůcky, které budou konkrétně a individuálně používány v procesu výuky Výtvarné výchovy. Součástí textu budou také obrázky s ukázkami prací, které budou vždy danou kapitolu doplňovat. Možné bude také jejich porovnávání a analýza a možná reinterpretace. S vybranými studenty bude veden rozhovor.

Klíčová slova

Arteterapie, autismus, inspirace, jinakost, kompenzační pomůcka, malba, nevidomí, obraz, originalita, umělci s hendikepem, výtvarná činnost

ÚVOD	8
TEORETICKÁ ČÁST	8
1 HENDIKEP, FENOMÉN POSTIŽENÍ, ARTETERAPIE	8
1.1 Úvod do problematiky - jinakost.....	8
1.2 Fenomén postižení	9
1.3 Umění duševně nemocných.....	10
1.4 Arteterapie.....	13
2 UMĚLCI JAKO INSPIRAČNÍ ZDROJE PRO TVŮRCE	
S HENDIKEPEM	15
2.1 Adriena Šimotová.....	15
2.2 Josef Lada.....	17
2.3 Frida Kahlo.....	18
PRAKTICKÁ ČÁST	20
3 KAZUISTIKY, KOMPARACE, REINTERPRETACE	20
3.1 Anotace případových studií, spojnice	20
3.2 Ivana B, „Dráček“	20
3.2.1 Dětsví, diagnóza.....	20
3.2.2 Studia na SŠ, výtvarné práce, draci.....	21
3.3 Kazuistika Marie J.....	24
3.3.1 Ranné dětství, diagnóza	24
3.3.2 Studia na SŠ, kresby, komiksy, ilustrace	25
3.3.3 Rozhovor s Marií J.....	27
3.4 Denisa Ř.....	29
3.4.1 Diagnóza, studia.....	29
3.4.2 Rozhovor s matkou Denisy – rozhovor autorizován.....	31
3.5 Speciální techniky ve výtvarné výchově, komparace výtvarných prací... 34	
3.5.1 Anotace, inspirativní zdroje, užití výtvarných technik.....	34
3.5.2 Frotáž, koláž, sgrafito	36
3.5.3 Otisky, šablony, akční techniky.....	37
3.5.4 Komparace prací.....	38
ZÁVĚR	42

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ.....	43
SEZNAM OBRÁZKŮ	44

ÚVOD

TEORETICKÁ ČÁST

1 HENDIKEP, FENOMÉN POSTIŽENÍ, ARTETERAPIE

1.1 ÚVOD DO PROBLEMATIKY - JINAKOST

Práce vychází z letité pedagogické praxe na Střední škole a Mateřské škole Aloyse Klara, speciální škole s bohatou tradicí vzdělávání a výchovy pro žáky nevidomé a slabozraké. Koncepte školy je ovšem v současné době ve vzdělávání osob s různými handicapy a speciálními vzdělávacími potřebami. V prostředí školy je tak možné potkávat se zajímavými osobnostmi, v podobě týmu skvělých učitelů, ale především výrazných osobností studentů. Takto specifické prostředí, které je determinováno obsahem a náplní – vzdělávání žáků se speciálními potřebami a jejich integrace mezi žáky intaktní, v sobě obsahuje nevyčerpatelnou studnici příběhů stojících za zamyšlení. Škola je v principu založena na jinakosti systému, přístupu, možností a výběru osobností žáků samých a dlouhá léta tak skvěle funguje. Nabízí se také porovnání specifík tvorby, a to aktivního výtvarníka a také pedagoga na speciální škole s prací vybraných studentů. *Originalita* obou má velký význam.

Již při svých studiích na pražské Vysoké škole uměleckoprůmyslové jsem měla možnost setkávat se v ateliérech se specifickými výtvarníky, často nijak před tím neškolenými a o to autentičtějšími. A takoví uchazeči měli u některých profesorů dokonce s nadsázkou řečeno zvýšený zájem u talentových zkoušek. *Jinakost* byla hodnocena jako originalita, což se v uměleckém světě často děje. Ve velké konkurenci uchazečů na výběrové umělecké školy je někdy jinakost jedním důležitých faktorů, který je stavěn do popředí a někdy rozhodne.

V práci se později dotýká také toho, jak jsou si některé světy blízko, jak se výtvarný projev studentů s hendikepem kvalitou často rovná intaktním umělcům,

jak je ale zároveň těžké těchto kvalit využít a posouvat je dál. Otázkou zůstává, do jaké míry by byli schopni úspěšně absolvovat náročné talentové zkoušky a zdali by se všemi svými handicapy prošli celým studiem.

1.2 FENOMÉN POSTIŽENÍ

Sám fenomén postižení, handicapu, nějakého stigmatu ošklivosti, abnormality a vůbec jakékoliv jinakosti je velmi oblíbeným tématem řady tvůrců a rovněž umělecká tvorba „jiných“ lidí je předmětem zájmu oboru již po dlouhá desetiletí. V kontextu zde lze uvést „art brut“, „queer art“ nebo „crip culture“, tedy umění a kulturu lidí, kteří nějak neodpovídají dobové společenské normě nebo většině a kteří skrze tvorbu a specifickou kulturu vytvářejí kulturu menšiny a její hrdosti, kterou sama většina nakonec uznává, obdivuje, zahrnuje do většinového diskurzu, nebo dokonce napodobuje. Výtvarné projevy lidí s nějakou jinakostí dnes nejenže nejsou odmítány – naopak jsou zdrojem nadšení, zájmu, včetně neutuchajícího zájmu výzkumného a sběratelského. Nelze už uvažovat o nějakém odmítání či odsudku – naopak právě jinakost je dnes chápána jako zdroj inspirace a obohacení. Zatímco ještě před několika desetiletími byli lidé s postižením vnímáni jako neatraktivní, odpudiví, zneklidňující, in-validní, diskurz odmítnutí vystřídal mnohdy diskurz heroizující, adorující takové lidi a prezentující je jako udatné hrdiny hodné obdivu, jako inspiraci. Eli Clare (1999) hovoří o „supermrzácích“ a přesvědčivě popisuje jak na něj – jako na muže s mozkovou obrnou – příběhy o inspirativních „supermrzácích“ působí. Zájem o jinakost ve výtvarné výchově jistě souvisí také s proměnou umění samotného – vždyť tento současný diskurz zájmu o jinakost a hledání originality je výsledkem paradigmatického obratu umění, k němuž došlo od nástupu meziválečných avantgard a nástupu modernistických uměleckých směrů. Právě snaha o originalitu a jedinečnost náhledu na svět a jeho zobrazení byla těmto směrům společná a povolna je proměnila.

Na naší škole vyučuji keramiku a výtvarné předměty, a jako učitelka výtvarné výchovy se tohoto tématu často dotýkám. Často jsem v přímém

kontaktu se studenty, kteří něco vytvářejí, malují, kreslí, modelují. Myslím si, že výtvarná výchova na speciální škole může mít mimo jiné i terapeutický potenciál. Mohou to být cíle na nápravu nebo zlepšení určité funkce, kompenzace, nebo rehabilitace. Studenti naší školy často také sami dochází na arteterapie, která velmi pomáhá právě tím, že je uvolňuje a přispívá k rozvoji řeči a představ. Z umění a výtvarné pedagogiky známe přístupy, které nějakou menšinovost stavějí do popředí. Mám na mysli např. *Deaf culture*, *Deaf art* nebo třeba *queer art* a dále třeba *crip culture*. Jde však o označení, která využívají a do popředí staví sami členové dané skupiny, ať již se jedná o *Neslyšící*, *LGBT+ lidi*, nebo postižené. Původně hanlivou, determinující nálepku přijali jako součást své identity, jako výraz skupinové, menšinové hrdosti a postoj, kterým se se sebevědomě vymezují vůči normalitě. Sama se snažím ve výtvarné pedagogice a výtvarné výchově studenty navádět k tomu, aby pracovali s principem odmítání již zavedeného postupu, tvořivě narušili stereotypy, často pracují s reinterpetací známých děl nebo autorů, i současných. Dobře se osvědčila tvořivá činnost společně s vnímáním hudby, nebo přímo automatické tvoření inspirované konkrétní hudbou.

1.3 UMĚNÍ DUŠEVNĚ NEMOCNÝCH

„Ne šílenství bláznů uvržených do žaláře, ale šílenství člověka vrženého do své noci“.¹

Touto otázkou se zabývalo spousta vědců, psychiatrů a filozofů. V minulosti byli duševně choří pacienti stavěni na samý okraj společnosti a zavírání do ústavů, hendikepovaný jedinec měl často zcela omezená práva a byl chápán jako individuum, které nemá vlastní osobnost a identitu. Rozhodně se také nejednalo o péči o pacienta v dnešním slova smyslu. Postižení byli spíše

¹ FOCAULT 1993, 199.

„odklízení“, aby nepřišli do styku s „normální společností“ a ta, aby od nich ochráněna.

Změna přišla až na konci 18. století. Roku 1793 praktikuje psychiatr Phillipe Pinel v pařížské léčebně pro duševně nemocné Bicêtre humánní metody péče o pacienty. Věnuje se však pouze pacientům umělcům nebo osobám, které prošly alespoň základním uměleckým školením. Nezajímá ho tvorba pacientů, kteří tvoří až pod vlivem jejich onemocnění. Chovanci ústavu přestali být vnímáni jako zločinci, a získali tak jistou omezenou svobodu. Mimo jiné mohli začít i tvořit. Neznamená to však, že všichni pacienti jsou narušivými výtvarníky. Netřeba zdůrazňovat, že ono zamezení fyzickému kontaktu s okolním světem mohlo v dosti případech prohlubovat odcizení psychické, tedy odtrženost od reality, autistické myšlení, podléhání kompulzím, naslouchání iracionálním myšlenkovým pochodům atp. V důsledku ochabnutí vědomé kontroly se tak mohlo dostat ke slovu původní, surové, výchovou a konvencemi nepotlačené tvůrčí puzení.

Hlavní teoretický milník jiného přístupu byl položen až v roce 1922 německým psychoterapeutem, filosofem Hansem Prinzhornem (1886 – 1933) v knize *Umění nemocných: příspěvek k psychologii a psychopatologii znázorňování*, jež se stala mezi umělci i milovníky umění velmi populární.

Hans Prinzhorn pracoval v letech 1919 – 1921 jako asistent Karla Wilmase na psychologické klinice university v Heidelbergu, kde byl pověřen rozšířením a analyzováním tamní sbírky výtvarných prací pacientů psychiatrie. Během svého působení na klinice rozšířil kolekci na více než 5000 exemplářů a na základě této zkušenosti sepsal roku 1922 svoji nejslavnější knihu *Výtvarná tvorba duševně nemocných*, bohatě ilustrovanou právě příklady z Heidelberské sbírky. Přestože nebyl prvním vědcem, zabývajícím se uměleckými výtvary pacientů psychiatrických léčeben, jeho kniha byla do jisté míry novátorská. Odlišnost jeho přístupu spočívala v tom, že nepoužíval práce duševně nemocných k diagnostickým účelům, ale naopak se zabýval tím, proč se o jejich díla zajímají z estetického hlediska mentálně zdraví lidé a zvláště moderní umělci.

Práce duševně chorých pacientů podle Prinzhorna vyjadřují mnohé z vlastností, které přežívají v latentní či zakrnělé formě v každém z nás, a spojují nás tak bezprostředně s magickým světem imaginace. Jak dále uvádí: *„Fantastika, nesmyslnost, inkohERENCE, stereotypie, iterace atd. v jejich díle vedou pokaždé k tomu, že právě ve schizofrenních výtvorech bývá shledáván ještě nevyužitý zdroj psychiatrických poznatků...Ve výtvarných dílech bývají nalézány některé typické symptomy – například stereotypie, když se stejný motiv neustále opakuje...dále by součástí výzkumu mohla být závislost tvorby na výkyvech nálady nebo naopak její vliv na náladu.“*²

Spřízněnost moderního umění se světem schizofreniků je proto v podstatě „toutéž spřízněností, jež o dvě desetiletí dříve vedla ke zkoumání výrazových prostředků a zkušeností dětí a primitivů – na protest proti chapadlovitému racionalismu minulých generací, ve kterém měli pocit, že se dusí“.

Abychom si ukázali, do jaké míry Prinzhorn spojoval uměleckou regresi s estetickým prožitkem, je dobré se zastavit na příkladu zobrazování krav. Mezi reprodukcemi děl, které Prinzhorn ve své knize přetiskl, se objevila i podivuhodná plastika krávy s prohnutými končetinami. Prinzhornův rozbor tohoto dílka je pro nás důležitý, neboť zachycuje jeden z podstatných důvodů oceňování primitivního umění:

„Jakmile divák překoná první překvapenou reakci, která ho nutí ptát se, zda tato práce není pouze výsledkem dětinské neschopnosti, začne ho stále více okouzlovat dojem čehosi tajemného. I když tento výtvarný tvar připomíná samozřejmě krávu jen vzdáleně, máme neodbytný dojem, že onen tvůrce pouze možný druh, ale zcela přesvědčivý jedinec...Z toho díla obecněji řečeno vyzařuje ona prostota, která nás vždy, když se s ní setkáme, nutí se ztišit, ať už ji vidíme v očích zvířete, nebo dítěte.“³

² PRINZHORN 2009, 21.

³ PRINZHORN 2009

1.4 ARTETERAPIE

„Dílo je velké jen tehdy, když bylo stvořeno z nejnvtřnější nevyhnutelnosti, pod tlakem, jemuž se nedalo odolat, pro potřebu autora a jen pro ni, pro jeho růst, a ne aby podalo obstojnou ukázkou obratnosti a šikovnosti jeho prstů.“
F. X. Šalda

Arteterapie je samostatný obor, vycházející z psychoterapie, který specificky pracuje s výtvarným projevem jako prostředkem léčby. S muzikoterapií, dramaterapií a tanečně-pohybovou terapií se řadí k uměleckým terapiím. Arteterapie je expresivní terapie. Expresi je možné charakterizovat jako výrazový prostředek, spontánnost, zážitek či požitek. Jedinec má možnost prostřednictvím umělecké tvorby vyjádřit své pocity a nálady. Jako učitelka výtvarné výchovy ve speciální škole Aloise Klára se tohoto tématu dotýkám. Myslím, že terapeutický potenciál je přirozeně obsažen v základních speciálně pedagogických principech. Cíle na nápravu nebo zlepšení funkce, kompenzace nebo rehabilitace. Děti z naší školy, ale dochází i sami na art terapii. Tato léčba velmi pomáhá hendikepovaným dětem právě tím, že dítě uvolňuje. Také často přispívá k rozvoji řeči a představ.

Malba je pro mne součástí života i proto jsem si vybrala toto téma. Vystudovala jsem malbu na pražské VŠUP u pana profesora Nešlehy a docenta S. Diviše a malbu potřebuji ke svému životu. Je mi sama jistou terapií, relaxací. Patřím mezi lidi, který se malbou uklidňují. Problémy řeším na plátně.

Veškeré vizuální prostředí formuje naše chování. Představme si například práci v industriální budově, nebo historické budově. Prostředí na nás působí, aniž bychom si to výrazněji uvědomovali. Už jen barvy mají výrazný účinek na emoční rozpoložení. Teorii barev Goethe věnoval mnoho úsilí práci „*Teorie barev*“, která měla popsat lidské vnímání barvy. Také malíř František Kupka přiřazoval tóny hudebních nástrojů k určitým barvám. „Trubka má žlutý ton“ Často si ve výtvarné výchově takto se studenty hrajeme. Na určitý podnět studenti přiřazují barvy, žádná odpověď není špatná. Také reagujeme na hudbu automatickou kresbou, (studenti si zezadu své práce napíšou název hudby a ostatní pak hádají).

Charakter práce sám napoví o autorovi mnohé. Gestická malba, kresba, akvarel, gesto ruky, expresivní styl apod. Student dostává ze sebe pocity. Nevědomá i vědomá složka. Prvky výtvarné výchovy, mohou mít relaxační uvolňovací prvky. Můj cíl je, aby výtvarná činnost byla pro naše studenty příjemná. Myslím si, že nemají vznikat bloky typu, že něco nedokážou. Student by se neměl bát posouzení jde o prožitek. Vzpomínám si, jak před Vánoci na mé hodině výtvarné výchovy student s Aspergerovým syndromem náhle přestal pracovat. Postupem času začal v hodině hlasitě vykřikovat, jako by ho něco bolelo. Prožíval velký stres z předvánočního shonu, se kterým si neuměl poradit. Intuitivně jsem mu podala papír a tužku, aby zkusil své pocity bez ohledu na výsledek nakreslit. Tušila jsem, že jeho kresba bude agresivní, a také byla. Student asi 5 minut čmáral z jedné strany na druhou až papír protrhl. Unavil se oddechl si. Doporučila jsem mu, že pokud měl nepříjemné pocity, může papír roztrhat, zmačkat a vyhodit. Udělal to a nesmírně rád. Po chvíli mohl klidně pracovat na zadaném úkolu. Dokonce mi poděkoval a řekl mi o svém stresu z Vánoc. Potřeboval nahromaděný vztek ze sebe dostat. Byla jsem překvapená, jak mu tato metoda rychle pomohla, stejně tak ostatním ve skupině. Třída mohla dál pracovat a nebyla nadále agresivním chováním studenta rušena. Nejsem terapeut, s klientem mají pracovat profesionálové. Intuitivně jsem chtěla zmírnit stres a rychle zareagovat, aby hodina proběhla v klidu.

Arteterapie a artpsychoterapie jsou terapeutické obory využívající výtvarnou tvorbu k podpoře zdraví, seberozvoje a růstu. Napomáhají překonat psychické nebo zdravotní obtíže prostřednictvím výtvarného kreativního procesu. Výtvarná exprese se stává médiem, do něhož klient promítá svoje psychické struktury a prožitky. Terapeutický potenciál výtvarného projevu vede klienta k porozumění problému a změnám a konečně k podněcování žádoucích změn. Arteterapie pomáhá rozvíjet schopnost sebevyjádření, komunikace a tvořivosti. Cílem arteterapie je pomoci člověku. Uplatňuje se v oblasti edukace, diagnostiky, poradenství a terapie. Arteterapie je vhodná pro lidi, kteří neumí popsat své pocity. Velikou výhodou je vznikající artefakt, se kterým se dá dále pracovat. Je to něco třetího. Vzniká takový „zpětnovazebný“ trojúhelník v kterém se dá dále

hovořit. Arteterapie lze provádět individuálně (to znamená terapeut a klient). Lze ji také realizovat skupinově. Skupinová terapie se využívá například při závislostech, poradny manželství, párová rodinná arteterapie. Skupinová arteterapie funguje jako jistá forma galerie. Klienti si představují své dílo. Terapeut spíše moderuje, hlídá správné otázky. Kupříkladu zadáním tématu pro rodinnou terapii tzv. „ostrov rodiny“ na velkou plochu papíru vniká vzájemná interakce mezi rodinnými členy. Z práce se dá vyčíst více, než když chodí rodina půl roku běžné verbální terapie. Umělecká terapie se využívá při léčbě somatických onemocnění, při překonávání strachu, při životních změnách (ztráta partnera, ztráta zaměstnání, ukončení školy) při snaze porozumět sobě i druhým. Zajímavá je artefietika, jako prevence psychosociálních selhávání prostřednictvím uměleckých aktivit. Tvořivé a zážitkové pojetí vzdělávání a výchovy je pro finální efekt u výtvarných předmětů myslím nejefektivnější.

2 UMĚLCI JAKO INSPIRAČNÍ ZDROJE PRO TVŮRCE S HENDIKEPEM

2.1 ADRIENA ŠIMOTOVÁ

Adriena Šimotová patří mezi význačné a inspirativní tvůrce 20. století. Uvedení jejího jména ve vztahu k obsahu práce není mapování celé její obsáhlé tvorby jako takové, Šimotová se jako jedna z mála poměrně intenzivně věnovala práci s otisky vlastního těla, tvořila haptické obrazy. Tato významná část její tvorby může být s odstupem času vnímána právě jako inspirativní pro autory, kteří jsou nevidomí, nebo mají výrazně sníženou schopnost vidět. Šimotová je v tomto smyslu zajímavá tím, že ve svých dílech vědomě potlačuje svoji schopnost zaznamenávat zrakem a ubírá svou pozornost na jiné smysly. Počátkem 70. let minulého století vznikají tak velké série obtisků těla, odklání se od malby a malířských prostředků a její pozornost se ubírá k papíru jako pomíjivé materii a k lidskému tělu, potřebu především hmatového kontaktu

s ním. V roce 1972 jí umírá manžel (výtvarník Jiří John), osamělost spojená s osobní tragédií a s pražským jarem tak ještě umocňuje potřebu tělesnosti spojené s duchem a hmat ji umožňuje tvorbu plastickou. Štětce nahrazují nůžky, nože, špachtle, papír je frotován, obtiskáván, prořezáván a jinak „zraňován“, ale zároveň je materiálem, který lze hladit a laskat holýma rukama. Je v podstatě jakousi kompenzační pomůckou, která umělkyni slouží ke komunikaci s vlastním tělem a duší, což byly vždy pro Šimotovou věci neoddělitelné. Technika jim pouze „slouží“. Šimotová frotovala kromě lidského těla také nejobyčejnější věci - stoly, židle apod.

Obrázek 1: frotáž, nevidomý student

Zdroj: foto archiv Šárky Růžičkové Zadákové

Obrázek 2: A. Šimotová, *Schoulení*, 2010

Zdroj: foto archiv idnes.cz

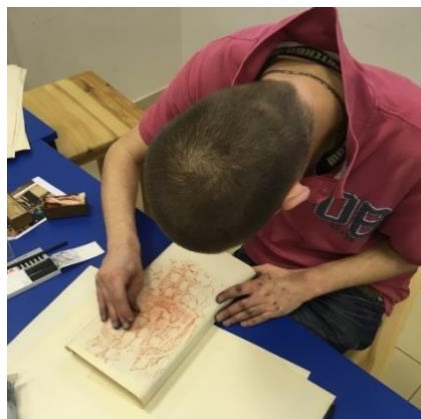
Zde je důležitá spojnice mezi umělcem vědomě potlačujícím své smysly směrem k umocnění výrazu a umělcem tvořícím bez oněch důležitých smyslů, jakým zrak bezesporu je. Frotování pomocí speciálních reliéfních šablon, práce bez štětců přímo rukama, strukturování povrchu, to vše patří mezi výrazové prostředky nevidomých autorů. Stejně tak jsou často využívány pro pedagogickou práci ve speciálních školách jako kompenzační pomůcky pro nevidomé, nebo zrakově postižené studenty. Některé z kompenzačních pomůcek budou uvedeny v praktické části této práce, byly vytvořeny i vlastní šablony a strukturované podklady. Papír je zde zcela zásadním materiálem, který protlačení skrze umožňuje, lze pracovat s různými typy a strukturami od

pevného kartonu až po jemný hedvábný papír. Na následujících ukázkách je technika frotáže aplikována přes dřevěnou matici známého malíře a grafika Františka Hodonského.

Obrázek 3: F. Hodonský, matrice

Obrázek 4: frotáž, nevidomý student

Zdroj: foto archiv Šárky Růžičkové Zadákové

2.2 JOSEF LADA

Velikán českého výtvarného světa opět nepotřebuje dlouhého představování a patrně patří mezi autory, které zná opravdu každý. Od dětství se světem Josefa Lada přijde do styku v podobě ilustrací pohádek, kulís, knih, pohlednic, pohádkových kostýmů každé malé dítě a láska k němu pak přetrvává po celý život. Jeho práce se vyznačují srozumitelností, jednoduchostí, vycházející z lidové tradice spojené se životem na typicky českém venkově, odkud Lada sám pocházel, kde žil a ke kterému se jako k hlavnímu inspirativnímu zdroji v průběhu celé své tvorby vracel.

Proč je tento autor zmiňován v mojí práci je především fakt, který nebyl dlouhá léta vůbec znám, sám Lada tuto skutečnost po celý život tajil a jen v náznacích o svém zranění hovořil jako o „očním defektu“. Jako malý totiž vypadl z kolébky a při pádu si vrazil ševcovský nožík do pravého oka. Zranění bylo tak vážné, že časem na pravé oko zcela oslepl. Veškeré jeho obsáhlé dílo tak vznikalo pouze s jedním zdravým okem, které bylo samo velmi tupozraké. Možná právě proto jsou Ladovy kresby tak výrazné, umocněné silnou černou

konturou kreseb, kolorované tak čistými tóny barev. Osobitá stylizace a jednoduchost kreseb předurčující je (nejen) dětskému světu je nejspíše ovlivněna nepřítomností plnohodnotného zraku, tak aby je sám autor mohl vytvářet a výsledek dobře korigovat. Nijak to však neubírá na jejich kvalitě výtvarné i vyprávěcí, mistrovská zkratka je patrná v každé drobné linii. Ke stáru trpí ještě neurastění, přepadají ho silné pocity úzkosti, straní se lidí a uzavírá se do samoty. Lada byl velmi pracovitý autor, zanechal tu i přes svůj (skrývaný) hendikep velké dílo, které - dalo by se s jistotou říci- patří k národnímu pokladu. Zde je zřejmé, že hendikep může tvorbu ovlivnit směrem k osobitému výrazu. *Jinakost stává se originalitou.*

2.3 FRIDA KAHLO

Malířka mexického původu patří mezi světově proslulé umělkyně. Zařazení do konkrétních autorů v kapitole nemá ambice mapovat celé její dílo. Důvodem je tragická situace, která se jí jako sedmnáctileté dívce stala. Při havárii autobusu utrpěla mnohočetná poranění, více než rok se zotavuje ze zlomenin páteře, nohou, pánve, klíční kosti, žeber a přes mnohočetné operace v podstatě trpí po zbytek života silnými bolestmi. Je to ale právě ten moment, který z ní učiní malířku, neboť její dlouhodobé připoutání na lůžko v sádrovém korzetu přiměje její rodinu k pořízení speciálního malířského stojanu a prvních pláten. Autorka tak může tvořit v leže, proces malby ji pomáhá překlenout (nejen) fyzické bolesti, stává se její životní výpovědí. Témata obrazů jsou velmi osobní, nad postelí má připevněné zrcadlo, právě proto je v počátcích převládajícím tématem obrazů právě autoportrét. Je zde patrná inspirace formami mexické lidové malby, především v čistých a jasných tónech barev, s insitními prvky zobrazení. Autoportréty byly pro autorku také terapií, která jí slouží k jistému smíření se s tragédií osudu a následným tělesným postižením. Tělo se stalo centrem jejího vyjadřování, přes fyzickou bolest ale obrazy vyzařují obdivuhodnou energii. Sama toužila po dítěti, několikrát potratila, v obrazech se tyto motivy objevují. Pomocí malby se Kahlo snaží vyrovnat se svou rolí

ženy, která děti už mít nikdy nebude, což bylo mimo jiné v tehdejší společnosti vnímáno velmi negativně. Zajímavé je, že ač byla zařazována mezi surrealistické tvůrce, její tvorba k tomu vybízela, sama to ale často dementovala, že nemaluje sny a iluze, ale svoje skutečné zážitky.

Malováním obrazů se autorka vyrovnává se svými bolestmi, které ji od nehody trápily. Za všechny tak může hovořit obraz *Broken Column* z roku 1944, kde se portrétuje s rozervaným hrudníkem, hřebíky zapíchanými po celém těle a slzami stékajícími po skráních. Prostřednictvím obrazů vyjadřuje svoje pocity a touhy, malba jí pomáhá vyrovnat se se strachem, touhou po dítěti, s divokým vztahem s malířem Riverou doprovázeným řadou rozchodů a následným smířováním. Tvorba jí pomáhá žít, *jinakost* a originalita je opřena právě životem samým, v případě Kahlo osudem velmi krutým.

Obrázek 5 a 6: Frida Kahlo, *Broken Column*, 1944, *Autoportrét*, 1954

Zdroj: foto Google.com

Zdroj: foto FridaKahlo.org

PRAKTICKÁ ČÁST

3 KAZUISTIKY, KOMPARACE, REINTERPRETACE

3.1 ANOTACE PŘÍPADOVÝCH STUDIÍ, SPOJNICE

Výběr těchto tří osobností je signifikantní v několika aspektech a není náhodný. První je skutečnost, že jsou, nebo byli mými studenty na Střední škole Aloyse Klara. Druhým společným jmenovatelem je diagnostikované nějaké postižení, ve dvou případech postižení autistického spektra, které má samozřejmě velký vliv i na specifické výtvarné vyjadřování. Další kazuistika se bude týkat specifika výtvarného vyjadřování studentky s vážným postižením zraku. A třetím neméně důležitým faktorem je jejich bytostný zájem o kresbu a výtvarný projev jako takový, u dvou studentů také ochota komunikovat. Tato skutečnost byla nutností i ke konzultacím i následnému rozhovoru. Je-li jedinec nadán umělecky, je proces něco sdělit prostřednictvím umění vždy mnohem snazší (i jejich interakce). Se studentkou Denisou vzhledem k povaze postižení nebyl rozhovor možný, informace tak ochotně podala její matka. Velmi cenný byl také fakt, že se vyjadřují výtvarně nadaní studenti vedle učitele praktika, který je sám umělecky aktivní. V této souvislosti se naskytla možnost poukázat na podobnost inspirativních zdrojů i způsobů zobrazení intaktních umělců a vzájemné porovnávání jejich výtvarných prací. V případě zrakově postižení studentky bylo nutné upravit podmínky tak, aby mohla naplno využít svůj výtvarný kreslířský talent, užití někdy i velmi specifických kompenzačních pomůcek, jakoby „šitých na tělo“ bylo konzultováno a velmi pomohlo.

3.2 IVANA B, „DRÁČEK“

3.2.1 DĚTSVÍ, DIAGNÓZA

Ivana se narodila jako nejmladší dítě do úplné rodiny. Porod proběhl normálně-otec byl u porodu osobně přítomen a žádné komplikace ani u manželky (matky), ani u novorozence si nepamatuje. Ivana se narodila beze

známek novorozenecké žloutenky a ihned pozdravila svět zvučným pokřikem. Pokud jde o předcházející těhotenství, nebylo provázeno žádnými těžkostmi. Nejproblematictější průběh mělo první těhotenství se starší sestrou Kateřinou (21), kdy maminka Ivany musela být posledních asi 10 týdnů až do samotného porodu hospitalizována, a Katka se narodila předčasně, což ale později nemělo žádné zjiztitelné následky; ve škole byla vysoce nadprůměrná, nyní studuje VŠ. Bratr Miroslav (18. let) se vyvíjel naprosto bezproblémově k radosti rodičů i pedagogů. Nyní studuje 3. ročník gymnázia, zajímá se zejména o fyziku, pilně hraje na housle.

Ivana se během dětství vyvíjela zřetelně pomaleji, opožděně, dost pozdě začala mluvit, a to málo a jakoby nerada. Školní povinnosti však pod dohledem a s pomocí zvládala, dlouho ale nerada a hůře četla- to jako by doháněla až nyní, v posledních dvou letech. Zjevně zůstávala nejraději ve svém vnitřním světě, rozmlouvala s fiktivními kamarády a jinými bytostmi, což činí dodnes. Vždy však dovedla tento svůj vnitřní svět oddělit od reality, nikdy neměla a nemá psychotické příznaky jako bludy či halucinace. Během staršího školního věku konstatovány u ní projevy ADHD a autismu, což bylo psychiatricky odborně diagnostikováno v jejím 15. roce. Terapie farmaky však nebyla indikována. Druhý stupeň základní školy absolvovala ve waldorfské třídě.

3.2.2 STUDIA NA SŠ, VÝTVARNÉ PRÁCE, DRACI

Na střední škole Aloyse Klara studovala Ivana obor maturitní Textilní výtvarník, splnila úspěšně talentové zkoušky a také naplnila podmínku specifických vzdělávacích potřeb. Vzhledem k její diagnóze-vysokofunkční autismus-rodice tuto školu vybrali záměrně. Ivana potřebovala mimo jiné malý kolektiv spolužáků, individuální přístup pedagogů a zcela odlišný způsob komunikace. Obor úspěšně dostudovala a ukončila státní maturitní zkouškou.

Na škole jsem se s ní potkávala na hodinách výtvarné přípravy, která se vyučuje v blocích hodin. Měla jsem dobrou možnost a dostatek času Ivanu

skrze výtvarné vyjadřování lépe poznat. Jako první seznamovací úkol tradičně studenti zpracovávali autoportrét na téma: „*Jak se vidím já*“. Po zpracování jsme společně hovořili o zvolených výtvarných prostředcích, jedná se krátkou obhajobu vytvořeného autoportrétu. Od začátku bylo zřejmé, že se jedná o velmi zajímavou osobnost s typickými autistickými znaky chování a že bude obtížné navázat kontakt pedagog – student. Ivana po počáteční nechuťi komunikovat, kdy reagovala pouze vrčením, mračila se a poměrně agresivně odmítala přistoupit na zadání, následně velmi soustředěně pracovala. Nebylo však možné rozpracovanou práci konzultovat, vytvořila si „vozovou hradbu“ a byla tak kryta z jedné strany malířským stojanem a z druhé stěnou. Na mé přiblížení ke stojanu reagovala vrčením. Při práci na kresbě se kývavě pohybuje, různě poskakuje a časté jsou projevy echolálie a samomluvy. Ta se následně ukáže jako „rozhovor“, který vede sama se sebou a svým alter egem – *drakem*. Práci dokončí a dle domluvy má následovat konzultace a rozprava nad výsledkem. Ivana se namaluje jako drak letící nad hornatou krajinou. Její obhajoba zní: „*Od jisté doby miluji draky a sama jsem drak, ráda šlehám plameny a můžu Vás klidně zabít. My jsme volní, nebezpeční, umíme létat a máme svobodu, a jsme krásní.*“

Paradoxně zájem ostatních studentů o to, co ke své kresbě řekne, ji rosvázalo doposud nemá ústa a začala chrlit a předvádět se. Pozornost jí vyhovovala.

Obrázek 7 a 8: Ivana B., *Drak – autoportrét I a II*, 2017

Zdroj: foto archiv Šárky Růžičkové Zadákové

Drak na kresbě ovšem nejeví známky nějaké agresivity a chuti zabíjet, má pohádkově velké oči a podobá se spíše domácímu mazlíčkovi. Růže v ústech draka u *Autoportrétu II* jen dokresluje jistou infantilitu a sebe zahledění. Patrná je jistota linky především v kresbě peří, inspirace v trendu japonských komiksů, archetyp nadpřirozeného tvora, se kterým se Ivana ztotožňuje až natolik, že se sama považuje za draka. Je to také dobře fungující způsob, jak na sebe upoutat pozornost. Drak se později objevuje téměř ve všech Ivaniných pracích, jak na papíře, plátně, tak i v textilních hračkách a artefaktech. Je vždy přesvědčivě obsazen do hlavní role, ať už se jedná o chňapku, nebo malovaný autoportrét.

Obrázek 9: Ivana B., *Sýkorka*, 2017

Zdroj: Foto archiv Šárky Růžičkové Zadákové

Obrázek 10: Ivana B., *Červená Karkulka*, 2018

Zdroj: Foto archiv Š. Růžičkové Zadákové

Postupem času získává jistotu v prostředí v osobách, chování se pomalu upravuje a ukazuje se, že Ivana potřebuje delší čas přijmout „cizí osobu“ mezi ty, které bude respektovat. Zvolí si pro všechny učitele specifická jména-přezdívky (např. svému otci říká ve třetí osobě *Pavel*) a poměrně přesně plní veškeré výtvarné úkoly v předmětu Výtvarná příprava. Patrný je zájem a přesný záznam reality, baví ji úkoly typu kresebné studie květin, přírodnin, detailů obličeje a portrétu, je vždy přesná, kreslí ořezanou tužkou, její nestandardní projevy v chování zvolna utichají a objevují se pouze tehdy, je-li jí věnována přílišná pozornost. V kolektivu (z hlediska specifík oboru plně ženský) platí za podivínského klauna, který občas ruší, ale se kterým je legrace. Náznakům a ironii však Ivana nerozumí, potřebuje přesné sdělení, jsme tak svědky častého nedorozumění v komunikaci.

Obrázek 11: Ivana B., *Draci*, 2020, maturitní práce

Zdroj: Foto archiv Š. Růžičkové Zadákové

3.3 KAZUISTIKA MARIE J.

3.3.1 RANNÉ DĚTSTVÍ, DIAGNÓZA

Těhotenství Marie matky probíhalo v pořádku a bez komplikací. Matka naopak popisuje, že se cítila stále velmi dobře a lépe, než před těhotenstvím. Marie přichází na svět císařským řezem, a to v devátém měsíci společně se sestrou, dvojvaječným dvojčetem.

Když se narodila, vypadala naprosto standardně, vážila přes tři kilogramy a jevila se zcela v pořádku. Po návratu z porodnice si rodiče u Marie všímají

nápadného a nezvyklého pohybu očí, které se jako by kroutily nahoru. Hned druhý den navštěvují pediatra, aby zjistili, co to znamená. Doktor je uklidnil, že to některá miminka po narození prostě dělají a že se není čeho bát. Uběhl měsíc a problém s očima stále přetrvával. Matka opět navštěvuje lékaře s tím, že už se to nezdá normální, neboť sestra se vyvíjí zcela v pořádku. Následovalo kompletní vyšetření včetně CT hlavy a zjistilo se, že se miminku vytváří nadbytečný mozkomíšní mok a díky tomu vznikla mezi pohybovým a zrakovým centrem oka nádorová tkáň (cysta). Ta vytvářela tlak na oči. Jak Marie sama uvádí, kdyby to lékaři nebrali z počátku celou situaci na lehkou váhu, mohla dnes vidět na obě oči. Ale následně dodává, že to mohlo dopadnout také hůř, neboť stačilo jen pár dní a nejen, že by neviděla vůbec, ale také by skončila na invalidním vozíku.

3.3.2 STUDIA NA SŠ, KRESBY, KOMIKSY, ILUSTRACE

První stupeň základní školy absolvuje Marie bez větších obtíží, jak sama v rozhovoru uvádí, nemá s učivem problém a o svém hendikepu téměř neví, ani o něm nepřemýšlí. Komplikace nastávají na druhém stupni, kdy s pubertou nastává srovnávání sebe sama se spolužáky a především se svou sestrou, která žádné obtíže nemá a poměrně snadno navazuje kontakt s ostatními. Marie se naopak kolektivu straní, často se uzavírá do sebe, hodně kreslí a začíná platit za podivína. Adolescenti jsou v tomto věku velmi krutí, a tak se Marie často setkává s výsměchem a nevybíravými narážkami směrem k jejímu postižení zraku, neboť je patrné i z pohybu očí, ve zhoršené práci s texty, čtením poznámek z tabule, i vlastním pohybem a orientací po škole.

Navzdory lehké šikaně ze strany spolužáků ZŠ dokončí bez velkých obtíží, stále kreslí, vede si výtvarné deníky, ilustruje, pracuje na komiksech. Rodiče začínají přemýšlet o střední škole speciální, kde by se mohli upravit podmínky ke studiu směrem IVP a kde bude vzhledem k malému počtu studentů v ročníku možný individuální přístup a zohledněno zrakové postižení.

Obrázek 12: Marie J, *Šílenosti doby korektní*, 2018, Obálka knihy, ilustrace ke knize

Obrázek 13: Marie J., *Jana a Mařka*, 2019

Zdroj: Foto archiv Marie J.

Zdroj: Foto archiv Marie J.

Vzhledem k jejímu výraznému výtvarnému talentu je směr školy jasný, Marie se účastní dnu otevřených dveří na Střední škole Aloyse Klára a vybírá si maturitní obor textilní výtvarník, kam úspěšně vykoná talentové zkoušky. Zde se s ní setkávám jako pedagog v předmětech Výtvarná příprava a Figurální kresba, od počátku je zřejmé, že se jedná o velký kresebný talent. V úkolech je vždy napřed nejen rychlostí, ale především jistotou linky, bravurní až komiksovou zkratkou, jen tak „mimo řeč“ se dozvídáme o knize, která vyšla a kterou po vyhraném konkurzu ilustrovala. Komplikace je patrná při nedobrém světle, nevýrazné stopě kresebného materiálu, drobném formátu podkladu. Marie si také často stěžuje na to, že pokud se dlouho soustředí na drobné detaily, obraz jí přeskakuje a posléze jí začne výrazně bolet hlava. Na oboru vystává ale větší problém, a to při předmětech navrhování a počítačová grafika, monitor počítače jí způsobuje nesnesitelné bolesti zdravého oka a silné migrény.

Následují časté absence, vše nakonec po konzultacích s matkou a vedením školy končí přestupem na učební obor Výrobce a dekoratér keramiky, kde je

penzum hodin práce na počítači výrazně omezeno a kde se především pracuje v dílnách s keramickou hlínou. Marie aktuálně studuje v prvním ročníku a zde ji vyučuji v předmětu výroba keramiky. V tomto roce také vzniká s Marií rozhovor, následně je škola přerušena a studium je vedeno distančně.

Obrázek 14: Marie J., *Pivovar*, kresba tužkou, 2020

Zdroj: Foto archiv Marie J.

3.3.3 ROZHOVOR S MARIÍ J.

1. Ovlivnil nějak tvůj hendikep studia na ZŠ?

„Mě samotnou to nějak na základní škole neomezovalo, protože jsem až do svých jedenácti let ani nevěděla, že nějaký handicap vůbec mám. Učitelé se mi snažili co nejvíce pomáhat. Zvětšovali mi testy a podobně. Ale je pravda, že co se týče kolektivu, to žádná sranda nebyla. Na prvním stupni se mi děti posmívaly, že jsem slepá husa, nána a mám jedno oko v háji. Já jsem se tím však netrápila, jen mi vrtalo hlavou, proč mi tak říkají. Máma mi pak v páté třídě vysvětlila, co mi je a kde je zakopaný pes.

Druhý stupeň základní školy byl prašť uhod'. Děti se mi už ale neposmívaly, nýbrž mě rovnou ignorovaly. Byla jsem jak páté kolo u vozu. V hlavě jsem ale měla jasno, že vím o mém handicapu.“

2. A jak je to nyní na naší škole Aloyse Klara?

„Na střední škole, ohledně mého postižení, mě nic neomezuje. Jen si připadám trochu podceněná...“

3. Co tě přivedlo ke kreslení, kdy si začala a co způsobilo obecně tvůj zájem o výtvarno?

„Na kreslení mě nejvíc fascinuje ta fantazie. Můžu si kreslit, co mi do hlavy skočí jako první. Můžu dát do toho svůj humor a i když obrázek má své mouchy, já se v tom doslova “vidím.”

Kreslení je jako švédský stůl. Když mám chuť nakreslit karikaturu, tak jí nakreslím. A když mám chuť nakreslit zátiší, nic mi v tom nebrání!“

4. Jaká technika ti při kreslení vyhovuje a proč?

„Má technika je jednoduchá. Střídá se jak ponožky. Nerada vybarvuju a tak mé obrázky nabírají černobílého vypracování. Baví mě stínování, byť jsou to jen takové čmouhy na papíře, nemluvě o tom, že když už se dokopu i k tomu vybarvování, přetahuju o sto šest. Takže bych mou techniku popsala spíše takovou divokou!“

5. Je něco, co ti při kreslení pomáhá? Používáš při práci nějakou speciální pomůcku, světlo...?

„Při kreslení mi nejvíc pomáhá ostrá linka. Ráda kreslím tedy centrefixem, lihovkou a podobně...“

6. Co ti naopak vadí, co je pro tebe obtížné?

„Nerada kreslím tužkou. Nevidím na ní a když už se donutím ke kresbě grafitem, musí to být tužka tak měkká, že je černější než uhlí! Taky mi dělá trochu problémy při kreslení vrozený nystagmus. Tím pádem, když se soustředím, obraz se mi hýbe ze strany na stranu.“

7. Čemu by si se chtěla věnovat po studiích, máš nějaké plány, nabídky...

„Sama ještě nevím pořádně, co budu dělat za zaměstnání, ale určitě bych se chtěla věnovat něčemu, kde využiji svůj pepný humor. Chtěla bych se naučit pořádně německy a třeba se i prosadit v zahraničí. Klidně jako ilustrátor, nebo také hračkář. Vyrábět hračky nejen pro mladé, ale i pro pobavení dospělých!“

Obrázek 15 a 16: Marie J., Z cyklu *Vtípky*, kolorovaná kresba, 2020

Zdroj: Foto archiv Marie J.

3.4 DENISA Ř.

3.4.1 DIAGNÓZA, STUDIA

Denisa je zařazena mezi anotované studenty z mnoha důvodů. Jedná se o studentku s výrazným postižením autistického spektra, slabou sociální interaktivitou, špatnou komunikací. Velmi špatně se cítí v hlučném prostředí, málo snáší jakékoliv projevy ostatních spolužáků. Momentálně studuje třetí ročník na oboru Keramické práce, který patří mezi obory typu E. Denise trvala poněkud déle její aklimatizace na prostředí a spolužáky. Zároveň ale patří mezi výrazné a originální tvůrce. Vzhledem k povaze naší školy jí bylo umožněno

studium podle IVP, počty studentů jsou v jednotlivých třídách jsou omezeny na malý kolektiv, proto je také možný individuální přístup a jsou zavedena podpůrná opatření. V hodinách také s pedagogem spolupracuje asistent.

Studentka ráda maluje, což se projevilo záhy při hodinách odborného výcviku a především při dekoraci keramiky. Je patrné, že se jedná o úzký a speciální zájem, nicméně práce je velmi soustředěná, přesná a Denisa spolehlivě plní stanovené úkoly. Tematický plán je jí přizpůsoben, vzniká spolupráce mezi ostatními spolužáky. Ti vytvářejí polotovary, které Denisa následně dekoruje starou technikou engoby – podobná práce se štětcem, jako u klasické malby na papír. V motivech přetrvává výrazná infantilita, jedná se o květiny, piktogramy slunce, srdce, portréty oblíbených zvířat, až slabikářově názorných. Zpracování je však zcela profesionální, technika je zvládnutá, v podstatě bezchybná. V keramické výrobě je při vytváření výrobku nutných několik kroků, od vlastního vytváření až po glazování a výpal. Těchto operací se ale studentka neúčastní. Dekoruje, maluje, kreslí, stále stejnou technikou, pracuje na sadách talířů, misek, hrnků, výrobky poté dokončuje pedagog. Její práce je využívána pro VIP klienty naší školy, na adventní trhy a další aktivity směrem k rodičům a veřejnosti. Jak potvrzuje i matka Denisy, již na speciální ZŠ pracuje pro školu na kalendářích a novoročenkách.

Přesto že originalita vyjadřování je v případě Denisy sama o sobě limitována hendikepem, je ale o to více zcela svébytným a svobodným projevem, který právě smysl originálu definuje a naplňuje. V úvodním odstavci jsem uváděla komplikace, které jsou spojené se vzděláváním takto specifických studentů. Denisa skrze malování více komunikuje s okolním světem, s pedagogem i spolužáky. Odborný výcvik je praktikován v několika hodinových blocích, je tedy možné pozorovat její soustředění, v jistém smyslu celý proces vypadá, jako by jí Něco vedlo ruku, kompenzační pomůckou se tak stává „pouze“ keramický polotovar, klidné prostředí a empatie pedagoga.

3.4.2 ROZHOVOR S MATKOU DENISY – ROZHOVOR AUTORIZOVÁN

1. Mohla byste mi říci, jak probíhalo vaše těhotenství a porod. Byla nějaká komplikace?

Průběh těhotenství: vše bylo v pořádku, bez komplikací. Porod: jednalo se o 1porod, probíhal přirozenou cestou, bez komplikací, dcera vážila 4,20kg a měřila 52cm.

2. Jak se Deniska vyvíjela v raném dětství, kdy začala chodit, jaký byl vývoj řeči, jaké byli první sociální kontakty (MŠ) apod. .

„Začala chodit ve 12měs., říkala básničky, zpívala písničky (např. Šly panenky silnicí). Ve 2,5letech se narodili její sourozenci (dvojvaječná dvojčata-kluci). Cca od 2let začala řeč stagnovat, dále se nevyvíjela, neříkala celé věty. Objevily se noční děsy, které trvaly od 5-30min. Začala používat některá slova pro více věcí: např. červený (jablko, kečup), místo deštník používala slovo Prší, na záchod když chtěla čůrat, tak vyjádřila slovem Honem. Deniska se začala rozčilovat, když jsme jí nerozuměli, nebo když jsme pak na procházce změnili trasu, nechtěla jít a trvala na trase, kterou znala, když jsme to chtěli změnit tak utíkala a křičela. Někdy jak se zlobila, tak si lehla na zem, plácala se do tváří, stávalo se, že na zahradě ležela na trávě až z toho usnula.

Ve 3letech začala navštěvovat MŠ Hurbanova, ale pro silnou labilitu (plakala, utíkala) bylo lékařem (psychiatrickou paní Dr. Fáberou) doporučeno návštěvu školy ukončit pro nezralost dítěte. Od 4let pak navštěvovala MŠ Hodkovičky Na Lysinách, kde se velmi dobře adaptovala a docházku zvládla velmi dobře. Spolupráce kolísala při její vyšší unavitelnosti v odpoledních hodinách. Ráda si hrála s dětmi, zvláště pak pokud ji honily, objala je, přitulila se. Ve školce ráda kreslila např. tvary (trojúhelník atd), ráda stříhala a velmi přesně, navlékala korálky, ráda modelovala různé figurky (Goofy, Pluto, rybička, labuť,

pejsek atd.), byla velmi trpělivá a pečlivá. Ráda vyjmenovávala číselnou řadu. Napodobovala komunikaci postaviček z video/DVD pohádek (to přetrvává dodnes).“

3. Kdy byl diagnostikován autismus?

„V roce 2004 po vyšetření u APPLa u PhDr. Kateřiny Thorové, PhD. byla diagnóza: vrozená vývojová porucha řeči (dysfázie) smíšeného typu. Při dalším vyšetření v roce 2005 byla diagnóza rozšířena: atypický autismus středně funkční.“

4. Jak dlouho takto Denisa maluje, pozorujete na jejím výtvarném vyjadřování nějaký vývoj?

„Deniska maluje od svých 2,5roku. Nejdříve malovala zvířata, následně i osoby. Nejdříve preferovala tmavé studené barvy (černá, zelená, hnědá), až později cca od 4let začala malovat s teplými barvami (červená, žlutá, oranžová). Sama si vymodelovala např. postavičky Goofy, Pluta, Mickey, pak je i kreslila. Vyjadřuje detailně např. pobyt na táboře (chatka s číslem, kresby na dveřích, perfektně si pamatuje).

I kreslení ve škole ve školních předmětech jí pomohlo zpracovat kresby.“

5. Maluje Vaše dcera sama od sebe (pro radost), nebo raději plní nějaký úkol, zadání?

„Maluje ráda, někdy sama od sebe, nejlépe postavičky z pohádek. Pokud má splnit úkol tak je většinou něčím motivována (že je to přání pro babičku nebo dědu), sladkost nebo něco jiného. U deníků, které jsme vedly na základní škole, nejdříve nechtěla kreslit, co prožila o víkendu, v pondělí pak měly děti vyprávět, co prožily. Chtěla lepit fotografie, po cca 2 letech pak začala sama kreslit to, co se jí nejvíce z víkendu líbilo (výlet vlakem, koupání v bazénu, narozeniny člena rodiny).“

6. Jakou techniku má ráda používá?

„Techniku nevím. Maluje buď podle předlohy, ale jinak maluje dle paměti. Obrázek z TV, DVD, knížky trefí velmi přesně. A pak maluje podle nálady (holčičky jako princezny a kluky jako prince). Obrázek je povětšinou plně vybarvený. Někdy bývá dokresleno ještě pozadí. Např. dům má mít plot, strom, oblaka a sluníčko, tráva a v ní třeba žížala. Velmi ji baví malování vajíček (kraslic). To má fixy, tempery a hodně napodobuje motivy např. z Kostiček, kde byly tradice o Velikonocích a ty si Deniska pamatuje.“

7. Má při malování nějaké specifické požadavky, případně používá nějaké kompenzační pomůcky?

„Pomůcky nepoužívá. V případě, že se jí to nepovede podle jejích představ je schopná obrázek zmuchlat zahodit a kreslit znova. Několikrát gumuje, aby to bylo podle jejích představ.“

8. Letos Denisa dokončí keramický obor, bude ve studiích pokračovat, máte nějaké plány?

„Rádi bychom, aby na škole zůstala a absolvovala ještě obor Košíkář. V 1.ročníku absolvovala kurz košíkářů a měla za velmi krátkou dobu krásné výrobky. Rádi bychom aby i pokračovala v keramice, protože je šikovná a výtvary co nosí ze školy jsou opravdu moc pěkné.“

Obrázek 17, 18 a 19: Denisa Ř., kresba pastelkami, fixy 2016 - 2019

Zdroj: Foto archiv Denisy Ř.

3.5 SPECIÁLNÍ TECHNIKY VE VÝTVARNÉ VÝCHOVĚ, KOMPARACE VÝTVARNÝCH PRACÍ

3.5.1 ANOTACE, INSPIRATIVNÍ ZDROJE, UŽITÍ VÝTVARNÝCH TECHNIK

V kapitole bude na některých příkladech prací studentů demonstrováno, jak úzká je hranice mezi artefaktem profesionálního výtvarníka a výtvoru studenta s určitým zdravotním omezením. Nejnázorněji lze toto doložit na reprodukcích prací, proto jich zde bude často využito, jednotlivé obrázky a porovnávané dvojice pak budou komentovány. Zajímavý byl také fakt, že jsem sama pedagogem a zároveň aktivním výtvarníkem, lze tedy také využít k porovnávání použití výrazových prostředků a motivů z vlastní tvorby, často i světem specifiky učitelského světa inspirované.

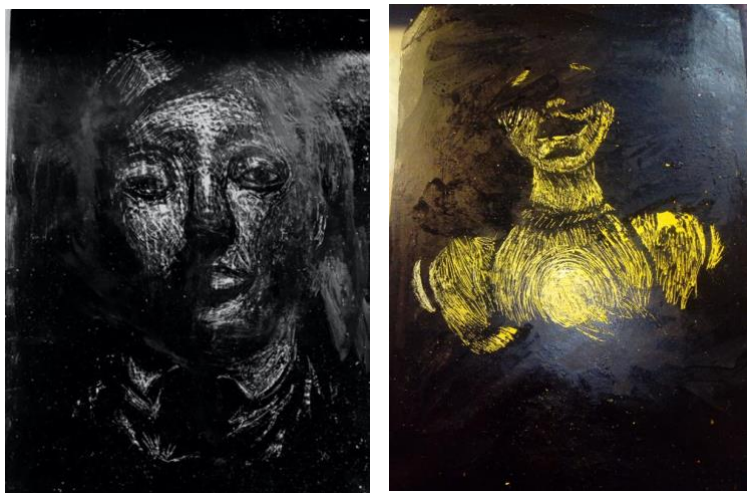
Již v polovině minulého století francouzský malíř Jean Revola upozornil na velmi úzký vztah mezi výtvarným projevem osob s mentálním postižením a díly umělců. Tvrdil také, že osoby s nějakým hendikepem výtvarnou činností rozkrývají svůj „obraz“ utajený v nitru a hledáme-li terapii, nenalezneme nic, hledáme-li umění, nalezneme terapii. U schizofreniků i autistů nacházíme časté sebe zahledění a hypertrofii ega, u osob s mentálním postižením je ego upozaděováno a výtvarná tvorba je pomáhá uvolnit, malířská činnost osvobozuje z uzavřenosti, do které jsou osoby s postižením „odsouzeny“ v prostředí zdravých jedinců.

Ve svých hodinách jsem se studenty často využívala netradičních výtvarných technik. Mezi ty patří např. akční malba a tzv. Dripping. Jejím základem přímo proces malby jako akce, kdy výtvarnou činnost prožíváme a soustředíme se především na její průběh, kdy něco vzniká, nejde tolik o výsledek, tedy konečnou podobu práce. Druh abstraktní dynamické malby se objevil v polovině dvacátého století v USA a jejím asi nejznámějším představitelem byl Jackson Pollock. K tomuto tématu se nepřímo váže také tvorba našeho současného výtvarníka George Dokoupila, jehož malbu pomocí

bublin, či šleháním do barvy namočeného biče na velký formát papíru jsme se studenty reinterpretovali. Další technikou, která dobře fungovala, byla frotáž. Je to speciální výtvarná technika, která spočívá v přenášení reliéfní struktury na papír. Velmi dobře fungovala např. při práci s nevidomými studenty. Věc se zajímavou strukturou se položí na papír a měkkým kreslicím materiálem (suchý pastel, přírodní uhel, rudka nebo měkká tužka) se šrafuje po ploše papíru. Na rubové straně tak vzniká originální reliéf. Je třeba použít nějaký výrazně strukturovaný podklad, například dřívko, kůru ze stromu nebo jinou přírodninu, podrážku boty, pytlovinu apod. Nemálo jsme také využívali různé tyflografické hmatové komunikační prostředky-obrázky a šablony, jež pomocí různých struktur povrchů, textur a výrazných reliéfních linií zprostředkovávají haptikou určité skutečnosti. Pracovali jsem také s mými vlastními šablonami, vytvořenými konkrétně dle potřeb jednotlivých studentů. Využívány jsou také speciální lupy, osvětlení, kreslicí černé fixy se širokou stopou, kontrastní podklady – velmi dobře se osvědčila technika proškrabávání jehlou do černého podkladu, kde vznikali např. zajímavé šerosvitové autoportréty.

Obrázek 20: Marie J., *Autoportrét*, proškrabávaná technika, tuš, 2019

Obrázek 21: Lenka H., *Autoportrét*, proškrabávaná technika, tuš, 2020

Zdroj: Foto archiv Š. Růžičkové Zadákové

Při pedagogickém procesu je vždy nutné přihlídnout k individualitě studenta, jeho možnostem dané téma zpracovávat, míry tělesného postižení (spasticita horních končetin), mentálních možnostech, zrakové korekce a omezení apod. Jak již bylo v úvodu anotováno, záběr mojí práce je ale především ve zrakovém hendikepu a v osobitém vnitřním výtvarném světě studentů s postižením autistického spektra.

3.5.2 FROTÁŽ, KOLÁŽ, SGRAFITO

Jedná se o ukázky prací v konkrétních technikách, skupinový úkol v koláži na téma „Tělocvična“, kde jsou zapojeni všichni studenti na zpracování velkého formátu, kompozice i barevnost jsou kolektivní práce. Vyšíváný obraz je v podstatě 3D reliéfním obrazem, zpracovaným klasickou textilní technikou. Do spolupráce jsou zapojeni i studenti s omezeným viděním, reliéfní šablony figur mohou pak umístit do kompozice a korigovat tak výsledek. Textilní obraz pak může být hapticky zajímavý i pro nevidomé, instalován je v interiéru školy jako závěrečná práce a přímo vybízí k doteku a kontaktu.

Obrázek 22 a 23: studentské práce, kombinované techniky, 2016 - 2020

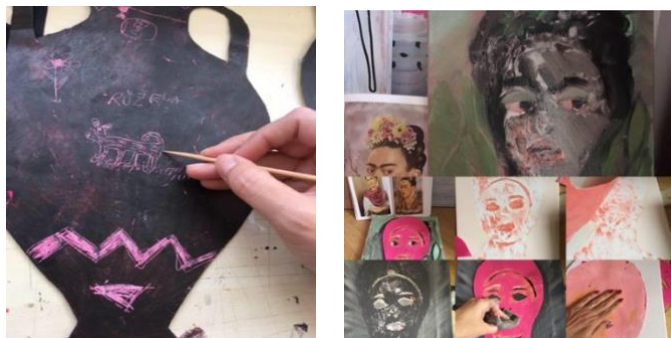

Zdroj: Foto archiv Š. Růžičkové Zadákové

Ukázka sgrafita na obrázku č.13 patří k fázi navrhování vázy v duchu antiky, jedná se o techniku proškrabávání jehlo do černého tušového podkladu, další fotografie zobrazuje papírové masky ve tvarech keramických nádob, které byly

užity jako masky na absolventském plese školy. Do spolupráce jsou zapojeni i studenti s omezeným viděním, reliéfní šablony figur mohou pak umístit do kompozice a korigovat tak výsledek. Textilní obraz pak může být hapticky zajímavý i pro nevidomé, instalován je v interiéru školy jako závěrečná práce a přímo vybízí k doteku a kontaktu.

Obrázek 24 a 25: studentské práce, kombinované techniky, 2016 – 2020

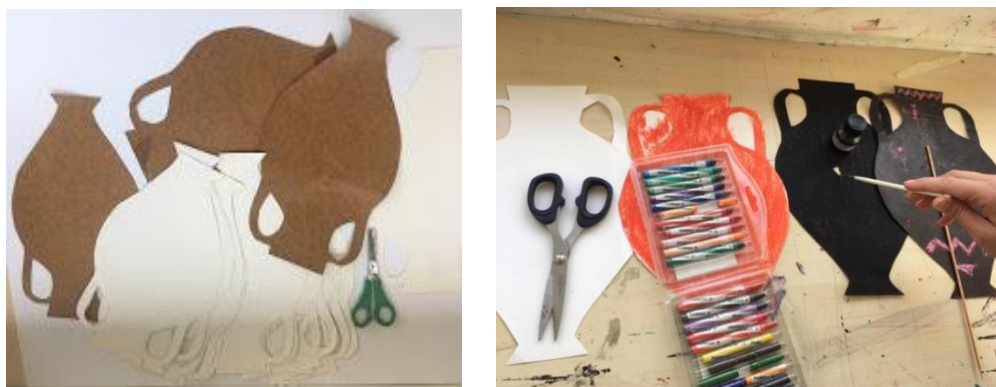

Zdroj: Foto archiv Š. Růžičkové Zadákové

3.5.3 OTISKY, ŠABLONY, AKČNÍ TECHNIKY

V technikách při pedagogické činnosti dobře fungovaly také šablony, podle kterých se stanovil obrys konečného obrazu, bylo možné pracovat na sériích, střídat kresebné techniky. Bylo možné opět pracovat se studenty se zrakovým postižením, omezeným viděním či zcela nevidomými.

Obrázek 26 a 27: kartonové šablony, ukázka techniky, 2016 - 2020

Zdroj: Foto archiv Š. Růžičkové Zadákové

Inspirace díly známých autorů a umělců v sobě zahrnovala i reinterpretaci díla současných umělců, zde konkrétně netypických technik George Dokoupila, např. vytváření kompozic pomocí otisků bublin a následné domalování, konkretizování abstraktních otisků směrem ke konkretizaci motivu, např. vytvoř krajinu, zátiší, portrét apod.

Obrázek 28 a 29: studentské práce, technika s bublinami, 2019

Zdroj: Foto archiv Š. Růžičkové Zadákové

3.5.4 KOMPARACE PRACÍ

V závěrečné kapitole je na několika ukázkách výtvarných výstupů porovnávány dva světy, a to na principu výtvarník student (s hendikepem) oproti artefaktům profesionálního výtvarníka. Vybrané dvojice vznikají průběžně a někdy náhodně, komentovány nejsou výtvarné kvality, spíše je poukazováno na jejich (nezáměrnou) podobnost.

V opačném případě při úkolech typu reinterpretace díla známého autora byly práce výrazně předlohou inspirovány a ovlivněny, také fungovaly jako pozitivní motivace- jinými prostředky a způsoby práce lze docílit podobně silného výsledku.

Obrázek 30: studentská práce, keramika, 2019

Obrázek 31: Hana Purkrábková, *Bědující píďalkové*, keramika, 2013

Zdroj: Foto archiv Š. Růžičkové Zadákové

Zdroj: Foto archiv wikipedia.com

Obrázek 32: studentská práce, keramika, 2020

Obrázek 33: Hana Purkrábková *Zpěvačka I a II*, keramika, 2015

Zdroj: Foto archiv Š. Růžičkové Zadákové

Zdroj: Foto archiv wikipedia.com

Reprodukované studentské plastiky jsou pouze výběrem prací Davida (20). Student byl velmi zvláštní, tichý až plachý, trpěl těžkou lupénkou a obezitou. Během tříletého studia keramického oboru reagoval téměř vždy na volná zadání velmi podobným výstupem, jeho výrazové prostředky byly bytostně sochařské, často pracoval na trojici postav. Schematicky a velmi dětsky zpracované hlavy, vypouklé oči, ruce i nohy bez prstů, barevně a detailně zpracované oblečení, to vše ale nezáměrné, podobně zpracované. Plastiky měly vždy výraz, sochařskou plnost, patrné bylo, že se jednalo o talent a skryté vlohy, jež si sám David ani neuvědomoval. Limitován byl v momentě, kdy musel zpracovávat úkol, který byl

geometrických tvarů a přesných rozměrů, v podstatě nebyl schopen změřit podle pravítka výšku ani šířku, takový výrobek mu většinou nakonec spadl.

Na druhé straně jsou zde reprodukce plastik známé keramičky a sochařky hany Purkrábkové, stylizace figur je u ní však podmíněna výrazu, (většinou) ženské postavy jsou vědomě deformovány, naturalisticky je modelována tloušťka, ošklivost, tomu odpovídá i povrchové zpracování terakotových plastik, málo kdy jsou sochy glazovány, povrch je spíše matný. Často také pracuje na dvojici, trojici, či skupině figur.

Obrázek 34: studentská práce, kombinovaná technika, 2017

Obrázek 35: Š. Růžičková Zadáková, *Ples I*, akryl na plátně, 2017

Zdroj: Foto archiv Š. Růžičkové Zadákové

Kolorované velké masky z kaširovaného papíru ve tvaru keramických nádob vznikají jako atributy ke třídnímu nástupu keramiků na absolventském plese. Na reprodukci je nevidomý student při zkoušce masky. Celou třídu vedl na plese před třídního učitele ke stužkování. Všichni měli svoje autorské masky nasazené na hlavě, a tudíž se stali také nevidomými. Dobrý příklad propojení světa intaktních studentů s hendikepovanými, jejich role se ale otočila

Třídním učitelem byl můj manžel, ve spojení s osobitou autorskou muzikou jeho bratra to byl velmi silný zážitek. Téměř každoročně jsme s manželem připravovali originální nástupy keramického oboru, proto se scény z plesů

objevují v obrazovém cyklu *Ples*, obrazy vznikají průběžně, namalováním okamžiky získávají na trvalosti.

Obrázek 36: Denisa Ř. keramika, 2018

Zdroj: Foto archiv Š. Růžičkové Zadákové

Obrázek 37: Josef Lada, *Řikadla*, 1955

Na třetí dvojici je práce studentky keramického oboru Denisy, zmiňované již v jedné z kazuistik výše. Jedná se o konkrétně popisovanou techniku dekorace engobou, v té si je studentka velmi jistá. Insitní stylizace, dětská jednoduchost a čistá barevnost u všech jejích prací nabízí v těchto aspektech srovnání s výtvarnými prostředky Josefa Lada. U Denisy samozřejmě vychází ze specifika tvorby autora s postižením autistického spektra, tedy z vnitřní potřeby malovat obrázky světa, který se jí líbí. Je zde patrné jisté zastavení se v čase dětské kresby, čistota a jasnost sdělení myslím snese s Ladou srovnání.

ZÁVĚR

Výsledkem ani ambicí mojí práce nebylo vytvořit další z řady vědeckých studií, kterých na podobné téma vzniklo jistě mnoho. Jedinečnost je ve třech paralelách, jejichž kombinace může být originální, dostatečně odborná a především upřímná.

První je v *jinakosti* osobností studentů (a jejich životních příběhů), jež sama o sobě skýtá hlubokou studnici originálních výtvarných výrazových prostředků, které je možné porovnávat, studovat.

V druhém aspektu je důležitý sám fakt letité *osobní pedagogické zkušenosti* a praxe na speciální škole, dlouholeté pozorování odlišností v komunikaci, výtvarném vyjadřování, jinakosti pedagogické přípravy včetně úpravy podmínek, pomůcek. Všechny ale spojuje ona libost ve výtvarné vyjadřování samotné.

A neméně důležitým faktorem je to, že jsem sama dvacet let *aktivní výtvarník*. Tématy cyklů mých obrazů se logicky stávají i maturitní plesy, autoportréty – učitelky apod. Výhodou je, že mají studenti možnost obrazy vidět na mých výstavách i účastnit se vernisáží. Maluji průběžně svůj život, často v obrazech „mapuji“ aktuálně prožívané situace. Mohu tak z obou břehů nahlédnout do světa profesionálních výtvarníků a zároveň být u tvorby autorů (studentů), kteří tvoří z vnitřní potřeby bez ambicí „prosadit se a být viděn“. Řeka mezi oběma břehy je někdy veletokem, jindy malým potůčkem, který zdá se může i zcela vyschnout.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Seznam použitých českých zdrojů

GRANDINOVÁ, T., *Mozek autisty – Myšlení napříč spektrem*. Praha: Mladá fronta, 2014. ISBN: 978-80-204-3115-8.

KEBLOVÁ, Alena. *Hmat u zrakově postižených*. Praha: Septima, 1999. ISBN 80-7216-085-0.

KOLÁŘOVÁ, Kateřina, ed. *Jinakost - postižení - kritika: společenské konstrukty nezpůsobilosti a hendikepu: antologie textů z oboru disability studies*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-050-6.

MIKŠ, F., *Gombrich, tajemství obrazu a jazyk umění*. Brno: Barrister a Principal, 2008. ISBN: 978-80-7364-045-3.

PRINZHORN, H. *Výtvarná tvorba duševně nemocných 2. vyd.* Řevnice: Arbor Vitae, 2009. ISBN: 978-80-87164-36-5.

PRŮCHA, Jan. *Přehled pedagogiky: úvod do studia oboru*. 4., aktualizované vydání. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0872-3.

ŠICKOVÁ-FABRICI, Jaroslava. *Základy arteterapie*. Rozšířené vydání. Přeložil Jana KŘÍŽOVÁ, přeložil Tereza HUBÁČKOVÁ. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1043-6.

VÁGNEROVÁ, Marie, Iva STRNADOVÁ a Lenka KREJČOVÁ. *Náročné mateřství: být matkou postiženého dítěte*. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1616-2.

Seznam použitých internetových zdrojů

http://www.artbrut.cz/index.php?cPath=8_11_182

<https://www.slepisi.eu/cs/projekty/umeni-s-handicapem>

SEZNAM OBRÁZKŮ

Seznam obrázků

Obrázek 1: Frotáž, nevidomý student.....	16
Obrázek 2: Adriena Šimotová, <i>Schoulení</i> , frotáž, 2010	16
Obrázek 3: František Hodonský, <i>Předjaří</i> , matrice, 2009.....	17
Obrázek 4: frotáž, nevidomý student.....	17
Obrázek 5: Frida Kahlo, <i>Broken Column</i> , olej na plátně, 1944.....	20
Obrázek 6: Frida Kahlo, <i>Autoportrét</i> , olej na plátně, 1954.....	20
Obrázek 7: Ivana B., <i>Drak I</i> , kresba, 2017.....	23
Obrázek 8: Ivana B., <i>Drak II</i> , kresba, 2017.....	23
Obrázek 9: Ivana B., <i>Sýkorka</i> , kresba, 2018.....	23
Obrázek 10: Ivana B., <i>Červená Karkulka</i> , kresba, 2018.....	24
Obrázek 11: Ivana B., <i>Dracil</i> , textilní obraz, 2020.....	24
Obrázek 12: Marie J., obálka knihy, 2018.....	26
Obrázek 13: Marie J., <i>Jana a Mařka</i> , kresba, 2018.....	26
Obrázek 14: Marie J., <i>Pivovar</i> , kresba, 2020.....	27
Obrázek 15: Marie J., <i>Vtípky I</i> , kresba, 2020.....	29
Obrázek 16: Marie J., <i>Vtípky II</i> , kresba, 2020.....	29
Obrázek 17: Denisa Ř., kresby, 2016 - 2019.....	33
Obrázek 18: Denisa Ř., kresby, 2016 - 2019.....	33

Obrázek 19: Denisa Ř., kresby, 2016 - 2019.....	33
Obrázek 20: Marie J., <i>Autoportrét</i> , proškrabávaná technika 2019.....	35
Obrázek 21: Lenka H., <i>Autoportrét</i> , proškrabávaná technika 2020.....	35
Obrázek 22: studentská práce, 2016 - 2020.....	36
Obrázek 23: studentská práce, 2016 - 2020.....	36
Obrázek 24: studentská práce, 2016 - 2020.....	37
Obrázek 25: studentská práce, 2016 - 2020.....	37
Obrázek 26: šablony, ukázky komb.technik.....	37
Obrázek 27: šablony, ukázky komb.technik.....	37
Obrázek 28: studentská práce, 2019.....	38
Obrázek 29: studentská práce, 2019.....	38
Obrázek 30: studentská práce, 2019.....	39
Obrázek 31: Hana Purkrábková, <i>Bědující píďalkové</i> , keramika, 2013.....	39
Obrázek 32: studentská práce, 2020.....	39
Obrázek 33: Hana Purkrábková, <i>Zpěvačka I a II</i> , keramika, 2015.....	39
Obrázek 34: studentská práce, 2017.....	40
Obrázek 35: Šárka Růžičková Zadáková, <i>Ples I</i> , akryl na plátně, 2017.....	40
Obrázek 36: Denisa Ř., keramika, 2018.....	41
Obrázek 37: Josef Lada, <i>Říkadla</i> , kolorovaná kresba, 1955.....	41

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno autora: Šárka Růžičková Zadáková

Název kurzu: Studium v oblasti pedagogických věd pro učitele odborných předmětů, praktického vyučování a odborného výcviku

Název práce: Vliv hendikepu na výtvarnou činnost studentů směrem k originalitě vyjádření

Rok: 2020

Počet stran textu bez příloh: 35

Celkový počet stran příloh: 2

Počet titulů českých použitých zdrojů: 8

Počet titulů zahraničních použitých zdrojů: 0

Počet internetových zdrojů: 2

Počet ostatních zdrojů: 0